

IRODALOM NYILVÁNTARTÁSÁRA SZOLGÁLÓ KATALÓGUSFAJTÁK ÖSSZEHASONLITÁSA

KENÉZ Gyözőné

Irwin Pizer(1) a könyvtári katalógusokról szóló cikkében - a többi között ezt írja: "Végül kénytelenek vagyunk újból a nagy emberi mumust, a tradíciót emlegetni, ami most a cédulakatalógust részesíti előnyben". (A kiemelés tőlem. K.Gy.)

Érdemes ismételten foglalkozni a kérdéssel, ha a cédulakatalógus előnyben részesítésének okait kissé szélesebben akarjuk feltárni.

A katalógusfajták áttekintése előtt szögezzünk le annyit, hogy akár a hagyományos, akár a gépi- vagy más uton készített katalógusoknál legelső követelmény a feltárás mélysége és szakszerűsége.

A katalógusok mélysége függ a könyvtár jellegétől is, hiszen természetes, hogy szakkönyvtárak katalógusaival szemben nagyobb követelményeket támasztunk, s a szakozás mélysége elengedhetetlenebb, mint a közművelődési könyvtáraknál. A katalógusok szükséges mélysége és szakszerűsége akár gépi- akár cédulakatalógusnál, elsősorban a szakozó szaktudásán és lelkiismeretességén múlik.

Amerikai kutatóintézetekben nem egy helyen használnak olyan elektronikus számítógépeket, amelyeknek egy-egy írógépszerű egysége a kutatók szobájában van elhelyezve. A kutatók ezeken a gépeken adják meg a központi számológységnek a problémákat, melyeket az percekben belül megoldva, kész, gépelt eredmények formájában bocsát rendelkezésükre. Az ilyen számítógép memóriájába tárolt könyvtári szakkatalógus lesz az a formája az irodalomtárolásnak, amelyik abszolút gépesített s amelyik a bibliográfiát az igényelt téma szerint összegyűjtve kiírja a kutató számára. Ezzel a mi körülményeink között nem egyhamar számolhatunk, nem is lenne kihasználható, csak egy-egy nagy hálózati központ (pl. OMK) esetében, amely telex-szerű kapcsolatban állva a szakintézményekkel egy egész országot elláthat szakkibliográfiával.

Jelenlegi hazai adottságainkat tárgyaljuk csak, s a katalógusokat az olvasó és a könyvtáros szempontjából is vizsgálva.

AZ OLVASÓ

Vegyük először az olvasó és katalógus viszonyát, és pedig egy tudományos kutatóét, aki témájához keres irodalmat.

Belépve a cédulakatalógussal rendelkező könyvtárba, az olvasó saját maga vagy a könyvtáros segítségével keresi meg a szakkatalógus megfelelő

fiókját, s a cédulákat végignézve szedi össze a szükséges irodalmat. E válogató művelet után kölcsönzi a könyveket a könyvtárból.

A géppel készült könyvkatalógusoknál ugyanígy válogat, ugyan-ezeket a címleírásokat nézi végig, hiszen ha azonos szakozóval számolunk, akkor a gépi katalógus ugyanannyi szempont szerint írta le és tartja nyilván a művet, mint a cédulakatalógus. Mivel azonban a gépi katalógus nem készíthető naponta, nem tartalmazza esetleg az utolsó hónap irodalmát, így a kutató azt kénytelen cédulakatalóguson átnézni, ha naprakész irodalmat keres. A gépi kiírású katalógus nehezebben olvasható, a mai technika nem tudja biztosítani a kiemelt szövegrészeket, az aláhúzásokat, a szövegből hiányzik az összes vesző, kötőjel, stb. jelzések, amik könnyítik az olvasást. Munkapszichológiai szempontból tehát a monoton szöveg miatt előnytelenebb az olvasó helyzete, s az egyetlen látszólagos előny, hogy kézbevehető kötetet lapoz az olvasó és nem cédulákat.

A kézi lyukkártyás rendszerek közül a perem- vagy részlyukkártyás rendszer, csak korlátozott mennyiségű kártya esetében használható kényelmesen. Ha például kétezer kártyából ki kell válogatni az egy témával foglalkozókat, a kétezer kártyát (válogatóvillás válogatás esetén) hat menetben lehet átválogatni. Évi átlagosan 2000 mű gyarapodása mellett három év alatt 6000 kártya gyűlik össze. Az utolsó három év keresett szakirodalmának válogatását tehát, már hosszadalmas kézimunka előzi meg, s csak ezután láthat hozzá az olvasó a címek közti irodalom érdemi válogatáshoz, majd a kölcsönzéshez.

Ez a válogatást megelőző időtartam még tovább nő a fénylyukkártyák esetében, ahol valóban széleskörű tartalomfeltárási lehetőségek nyílnak ugyan, de ha az olvasó a kártyákon áttűző fényjelzéssel kétszáz fontos szakművet (illetve azok számát) állapít meg, a számokhoz tartozó címleírásokat (200-at) 200 helyről kell előkeresnie, hogy azokból válogathasson és kölcsönözhesen.

Láthatjuk tehát, hogy az olvasó az őt érdeklő irodalom adataihoz minden rendszernél más-más uton jut el: a jól szerkesztett cédulakatalógusnál két-három fiókban megtalálja azt, ami őt érdekli, a gépi kiírású kötetkatalógusnál ugyanezt találja meg ugyanígy közvetlenül, csak nehezebben olvasható formában és egy oldalon nem egy címmel, hanem nyolccal, ékezetek nélkül, fárasztó nyomásban; a peremlyukkártyáknál előválogatni kell -ami mint mondtuk évi 2000 kötetes gyarapodásnál- nem kis munka, végül a fénylyukkártyás nyilvántartásnál háromszoros előválogatási lépcső előzi meg a címleírások kézbevételét. (Lásd 1. ábra).

Az olvasó számára egy fontos: minél jobb bibliográfiát kapjon a munkájához. Nem érdeke, hogy előtte vibrátoros válogatóval, vagy fénylyukkártyás válogatással kelljen szelektálni. Ha a szakozót, illetve a szakozás mélységét azonosnak vesszük az összes katalógusfajtáknál, akkor az olvasó számára könnyebben hozzáférhetőnek, előnyösebbnek látszanak a gépi kiírású vagy cédulakatalógusos rendszerek, ahol közvetlenül kezébe kapja a kért irodalmat.

A KÖNYVTÁROS

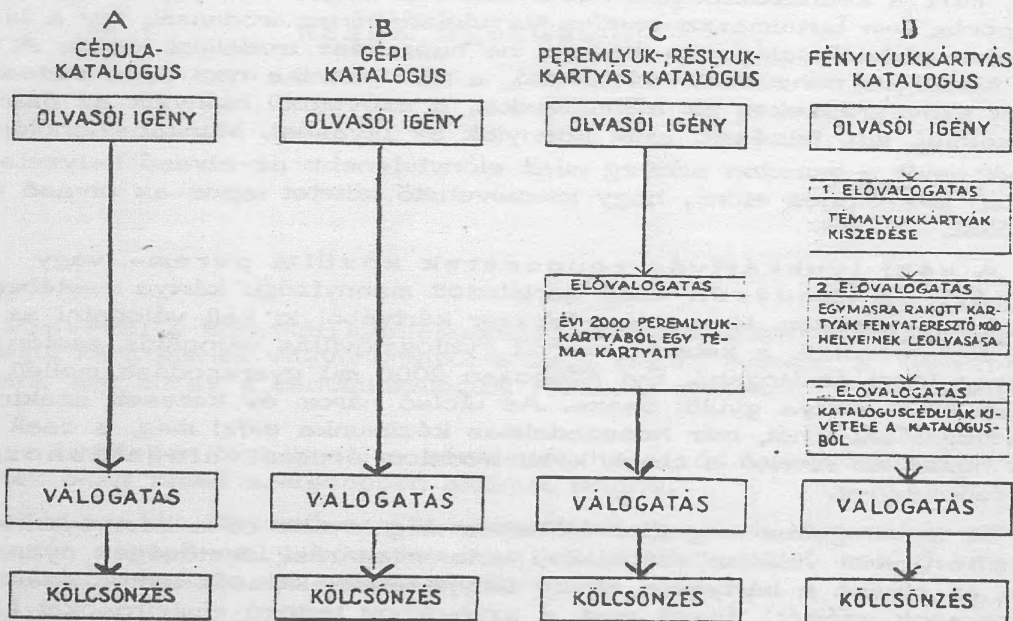
Az olvasó szempontjait áttekintettük; lássuk a könyvtárosét: először a katalógust használó könyvtárosét.

Olyan könyvtárakban, ahol a munkaerő komoly probléma, feltétlenül azok a katalógusrendszerek gazdaságosak, ahol az olvasó maga válogat (tehát a

cédula és a könyvkatalógus) s a könyvtárosnak már csak a kölcsönzési tennivalója lesz az olvasó által megirt kölcsönzőlapok alapján. (2.ábra.)

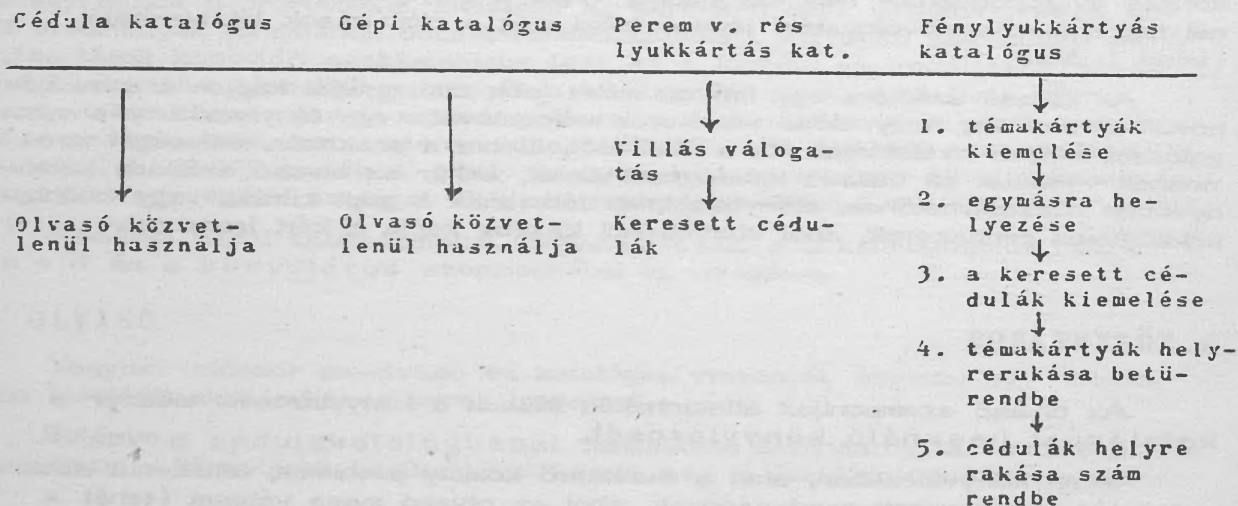
1. ábra

KÜLÖNBÖZŐ SZAKKATALÓGUS FAJTÁK HASZNÁLATÁNAK FÁZISRENDSZERE

2. ábra

IRODALOMKERESÉSI MUNKAFOLYAMATOK KÜLÖNBÖZŐ SZAKKATALÓGUSFAJTÁKNÁL

Nagyforgalmu helyeken nem tanácsos a peremlyukkártyák válogatását sem az olvasóra bízni, mert kevés gyakorlattal rendelkező olvasók rongálják a kártyákat, s időtrabló munka a szétfoslott peremü kártyák ujragepelése és újra-lyukasztása.

Nem bizható az olvasóra a fénylyukkártya rendszeres kezelése sem, ahol a témakártyákat betürendből, esetleg nagyobb csoportokba előrendezett betürendből kell kiemelnie, oda visszatenni, s ugyanigy a sorszámozott cimleirásokat is.

A kölcsönző könyvtáros szempontjából tehát -mai adottságainkat tekintve- azok a rendszerek tekinthetők előnyösnek, ahol az olvasó önállóan használhatja a katalógust.

Hogy a katalógust készítő könyvtáros szempontjából kereshessük meg a legelőnyösebb rendszert, a katalóguskészítés munkafolyamatainak egyes fázisait át kell vázlatosan tekintenünk.

3. ábra

A KATALÓGUSKÉSZÍTÉS MUNKAFOLYAMATA

A. cédulakatalógus	B. Gépi kötetkatalógus	C. Perem- réslyukkártya	D. Fénylyukkártya
1. cimleírás	1. cimleírás	1. cimleírás	1. cimleírás
2. ellenőrzés	2. ellenőrzés	2. ellenőrzés	2. ellenőrzés
3. szakozás	3. szakozás	3. szakozás	3. szakozás
4. " ellenőrzés	4. " ellenőrzés	4. " ellenőrzés	4. " ellenőrzés
5. sokszorosítás	5. lyukasztás	5. kódbejelölés a lyukkártyán	5. sorszámozás
6. szakszám aláhu- zás, irányítás	6. gépi rendezés	6. kártyalyukasztás	6. belyukasztás
7. szétválogatás	7. kiírás		7. lyukkártya betürendbe- rakás
8. beosztás, katalógusszerkesztés	8. köttetés		8. beosztás

Előkészítő munka

Szakrendszer

Gépi program

Kártyaterv

A/ A cédulakatalógus készítésének munkafolyamata

Munkaerőigénye

Műveletek

Munkaerőszükséglet

1. cimleírás	középfoku képzettségű
2. ellenőrzés	középfoku
3. szakozás	szakképzett
4. ellenőrzés	szakképzett
5. sokszorosítás	technikai
6. cédulajelölés	technikai
7. szétválogatás	technikai
8. besorolás	középfoku, illetve felsőfoku

Előkészítő munkák

1. A könyvtár egyéni szakrendszerének vagy ETO katalógus szerkesztési szempontjainak összeállítása az intézmény igényeinek megfelelően.
2. Tárgy-, illetve szakmutató készítése.

A cédulakatalógus előnyei

1. Az olvasó a könyvtáros segítségével nélkül használhatja.
2. Tetszés szerint bővíthető.
3. Bármikor javítható.
4. Csak a 3. és 4. lépés kíván felsőfoku képzettségű szakembert.

Hátránya

A gyorsan szaporodó és nagy helyet foglaló (szerteágazó) katalógus

B./ A gépi katalógusok készítésének munkafolyamata(2)

Műveletek	Munkaerőszükséglet
1. címleírás	középfoku
2. ellenőrzés	középfoku
3. szakozás	szakképzett
4. ellenőrzés	szakképzett
5. géprevitel	
6. rendezés	műszaki
7. kiírás	
8. kötés	technikai

Előkészítő munkák

A programozás, a teljes gépreviteli rendszer felállítása (könyvtárosi és lyukkártyás programozó szakembert igényel).

Előnyei

A tárolt adatokból bármikor gépi uton kiiratható egy-egy téma bibliográfiája. A szakkatalógus esetleges rendezését is a gép végzi. Felsőfoku képzettségű szakembert a rendszer beindításától csak a 3., 4. részművelet igényel.

Hátránya

A gép csak sok könyvtár közös tulajdonaként működtethető gazdaságosan, ezért "sorbaállítás" adódik a használatnál.

C./ Perem- vagy réslyukkártyás katalógusok készítésének munkafolyamata

Műveletek	Munkaerőszükséglet
1. címleírás közvetlenül kártyára	középfoku
2. címleírás ellenőrzése	középfoku
3. szakozás: a könyv témájának megfelelő kódszám megállapítása	szakképzett
4. a "szakozás" ellenőrzése	szakképzett
5. a kódszám helyének bejelölése a lyukkártyán	
6. a kártya lyukasztása	technikai

Előkészítő munka

A kódrendszer felállítása. A kártyák optimális kihasználása szem előtt tartásával.

Előnye

1. elmarad a katalóguscédulák rendezése és besorolása
2. elmarad a sokszorosításuk
3. sok szempont vihető rá.

Hátránya

1. bizonyos kártyamennyiségen túl nehézkes a válogatás
2. a kártyák erősen kopnak a válogatás során
3. a katalógus ugyan kártyadarabszám szerint átlagosan egyötöde az ETO szak-katalógusok kártyamennyiségének, azonban a kártyák nagyobb mérete miatt foglalnak el több helyet, s e méret a szükséges lyukak száma miatt csak bizonyos mértékig csökkenthető.

D./ Fénylyukkártyás katalógusok készítésének munkafolyamata

Műveletek

Munkaerőszükséglet

1. cimleírás	középfoku
2. cimleírás ellenőrzése	középfoku
3. szakozás	szakképzett
4. szakozás ellenőrzése	szakképzett
5. a cimleírást tartalmazó katalóguskártyák besor-számozása	technikai
6. a kártyák sorszámának be-lyukasztása a mű szakterü-letének megfelelő fénylyuk-kártyára	technikai
7. a lyukkártyák betürendes sorrendbe történő lerakása	technikai
8. a cimleirt kártyák sorszám szerinti lerakása	technikai

Előnyök

Előzetes szakrendfelállítást nem igényel, a lyukkártyás témakartonok számát tetszés szerint bővíthetjük, 7-10 000 mű tartható nyilván egy kártyán.

Hátrányok

Bizonyos témakártyamennyiségen túl nehézkes a válogatás: a témakártyák visszakeresése is.

Minden kikeresett számot külön ki kell keresni a cédulakatalógusból (100 kártyát 100 helyről).

A nagy kártyaméret nehézkes nagy katalógusszekrényeket, illetve fiókokat igényel, kényelmetlen munkaeszköz.

Mint a 2. ábrán látható, az irodalomfeldolgozás első négy lépése minden katalógusfajtánál azonos.

Az A és B rendszert összehasonlítva B előnyösebbnek, s a kevés munkaerővel dolgozó könyvtár számára gazdaságosabbnak látszik, mert a könyvtáros munkája a szakozással véget ér, s a többit elvégezheti bémunkába: kész könyvkatalógusokat kap vissza. (3)

Ha egy könyvtár a havi katalógus újrajrást rendszeresen biztosítani tudja, és a könyvkatalógus előbbieken említett hátrányaival nem törődik, évi

2000 kötetes gyarapodásnál két munkaerőről mondhat le (a sokszorosítóról és a katalógusszerkesztőről).

A C rendszernél jelentősen kevesebb az 5., 6. munkaműveletek munkaerőigénye, mint az A és B rendszernél (2), nemcsak órában, hanem képzettséget tekintve is, hiszen a lyukasztás technikai munka, a katalógusszerkesztés pedig korántsem az.

Az A és D rendszert összehasonlítva: az A-nál ugyanannyi cédulát kell lerakni a szakkatalógusba, mint ahány témalyukkártyát elő kell venni, belyukasztani s újra helyére tenni, D-nél minden egyes könyvnél (4). Az A esetben mechanikusnak tűnnek a 6. 7. lépés munkaműveletei, míg a D esetben minden mű minden descriptoránál egyedileg keresendő ki és rakandó vissza a témalyukkártya.

A-nál tehát mechanikusan aláhúzok, szétválogatok és besorolok egy könyv esetében 10 kártyát, D-nél fordítva: kiválogatom a 10 descriptor tartalmazó kártyát, belyukasztom, utána visszarakom a betürendbe (a visszarakás mechanikus, mert megjelöltem, hogy honnan vettem ki) s ugyancsak mechanikus a címleírást tartalmazó kártya helyrerakása a katalógusba. Érezhetően nehezebbnek tűnik a D rendszer - de nem a "tradíció" miatt.

Ha az olvasó - a katalógust használó, s a katalógust készítő könyvtáros szempontjait egymással összevetjük, látható, hogy az első két esetben a gazdaságosság szempontját tekintve könnyebben törtünk pálcát a cédulakatalógus mellett, mint a harmadik esetben, hiszen az egyes könyvtárakba bevezetett katalógusok rendszerint az ottani adottságoknak megfelelően alakultak ki (keves gyarapodás évente - lyukkártyás szakkatalógus; nagy könyvtár, sok gyarapodás - gépi feldolgozás stb.) és rendszerint ezek determinálják a katalógusfajtaikat.

E néhány gondolatral csak arra kívántam rámutatni, hogy a "tradíció" korántsem fogadható el egyértelműen elsődleges "korlátozó" tényezőként. A kérdés igen széleskörű és érdekesen összetett, ezért mélyebb vizsgálatot kíván. Munkaökonómiai és időméréseket és vizsgálatokat volna érdemes végezni, mely felmérések esetleg hiteles támpontot is nyújtanának a könyvtár és dokumentációhoz szükséges hazai munkanormák megállapításához.

J e g y z e t e k

(1) Pizer, J. H.: Kötetkatalógus, vagy cédulakatalógus. - Könyvtári Figyelő, 12. évf. 1966, 1. sz. 49. p.

(2) A könyvkatalógusokhoz: Jelenlegi gépi adatfeldolgozó és klíró adottságok mellett kiskönyvtárnál évi 2000 gyarapodást számítva a betürendes katalógus legalább hatszáz oldalas könyv lenne. Nagykönyvtár évi 30 000 darabos gyarapodásánál 9000 oldalas csak a betürendes katalógus (9000 monoton oldal). A szakkatalógus évente (kiskönyvtárnál mondjuk négyszer 600 oldal, nagykönyvtárnál 36 000 oldal. Eszerint a nagykönyvtár évente 18 kötet betürendes katalógust és cca 50 kötet szakkatalógust készít, ami két polcölméter. Kiskönyvtárnál ez öt kötet évente.

A katalógusokat frissességük biztosítása miatt legalább havonta újra kell nyomni. Nagykönyvtárnál tehát első évben 70 kötetet, másodikban 140-et nyomnak havonta újra. A Holleritgép klírál kapacitásának megfelelő hat-nyolc példányban készül a katalógus. Ha a köteteket valamilyen eljárással sokszorosítani kell, mert mondjuk a könyvtárnak a fenti hat-nyolc példány nem elég, akkor a költségek, a havi ujranyomás, a költetés (mondjuk 140 kötetnél) tetemes összeget jelentenek.

(3) A cédulakatalógus és gépi katalógus költségeinek összehasonlítására vonatkozóan az OMK adata áll csak rendelkezésre. Hagyományos feldolgozónál 1 könyv 17.- Ft., gépinél 11.- Ft. Az Irodalomban található munkanormák olyan eltérőek, hogy semmiféle következtetést azokból levonni nem lehet. E katalógusfajták elkészítésének időmérését olyan jellegű könyvtár van hivatva elvégezni, ahol mind a négy rendszert használják (OMK), így azonos jellegű irodalmat dolgoznak fel mind a négyre s ezért összehasonlíthatók a kapott adatok.

(4) A két katalógusfajtaának nagyságbeli különbsége [az A katon 1/6-a a D-nek] külön munkatani vizsgálatot igénylő és érdemlő téma.